

Jozef Brezák: Úvod do štúdie demografie (najmä pre sociálnu prácu a sociálnu politiku)

Vydal LÚČ, vydateľské družstvo Bratislava v spolupráci s Fakultou sociálnych vied a zdravotníctva Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre v roku 2005, s. 280

Ak by názov recenzovanej knihy navádzal na presvedčenie, že ide o štandardnú učebnicu demografie, čitateľ veľmi rýchlo zistí, že jeho štandardizované očakávania sa v istej miere neprekývajú so zámermi autora. *Jozef Brezák* je známy slovenský demograf, ktorý má dlhoročnú skúsenosť s tvorbou štátnej štatistiky na rôznych úrovniach a jeho odbornosť je oceňovaná jednak v podobe jeho pedagogického pôsobenia, ale tiež v jeho pozícii poradcu vyšších štátnych, resp. medzinárodných inštitúcií. Preto neprekvapuje, že práve tento autor sa pokúsil sprístupniť demografiu širšiemu okruhu čitateľov v podobe uvádzacej publikácie. Autor hneď v úvode deklaruje, že kniha je určená pre širší okruh čitateľov, najmä z oblasti sociálnej práce, sociálnej politiky a iných sociálnych vied a praxe. Tomuto cieľu dôsledne podriadil štruktúru a problémové zameranie knihy. Hlavnou prednosťou knihy je práve to, že učí čitateľa nielen vedieť, ale predovšetkým rozumieť demografii a jej zisteniam. Ako svoju metodiku opisuje sám autor: vedome sa zameriava na základné otázky, pojmy a elementárne súvislosti, pričom od čitateľa nevyžaduje špeciálnu matematickú či štatistickú prípravu a nezaobrá sa ani teoretickými problémami demografie.

Vzhľadom na uprednostnenú cieľovú skupinu čitateľov je kniha problémovo orientovaná, pričom si zároveň zachováva svoj prehľadový charakter. Dovoľme si tvrdiť, že kniha môže plniť aj populárno-náučné ciele, pretože je napísaná pútavo, na prístupnej úrovni náročnosti, a zaoberá sa aktuálnymi problémami, s ktorými sa človek stretáva nielen vo vedeckých debatách a sociálnej praxi, ale aj prostredníctvom masovokomunikačných prostriedkov a najmä – v rôznych situáciách každodenného života. Autor sa skutočne vyhol akýmkoľvek teoretickým dišputám a predstavil demografiu na dvoch problémových úrovniach – jednu tvorí opis základných demografických pojmov, metód a údajov; na druhej úrovni autor odvíja doslova príbeh utvárania demografie, historického rozvoja demografických skúmaní a spoločenskej hodnoty jej zistení. V tomto ohľade je kniha veľmi moderná.

Prínos recenzovanej knihy Jozefa Brezáka možno zhrnúť minimálne do piatich bodov. Po prvé, kniha učí čitateľa *orientovať sa v štatistikách*. Vysvetľuje základné demografické pojmy, metódy triedenia a druhy štatistík. Ukazuje, čo v štatistikách možno nájsť, čo v nich nie je, ale mohlo by byť (pretože to bolo ich obsahom v minulosti, alebo i dnes je súčasťou zisťovania v iných krajinách), prípadne ako sa zisťovania aktualizujú vzhľadom na potreby praxe. Upozorňuje čitateľa na zákonné normy, ktoré upravujú podmienky prístupu k demografickým štatistikám, a na úrady, ktoré spravujú konkrétne druhy štatistík. Autor v knihe nástoľčivo formuluje posolstvo, že demografické štatistiky nie sú len pre demografov, ale oveľa intenzívnejšie by ich mohli využívať okrem spoločenských vedcov ešte ďalšie kategórie verejnosti.

Po druhé, kniha *približuje metodiku zisťovania a spôsoby výpočtov demografických veličín a trendov*. Mnohí čitatelia zrejme ocenia publikovanú sumarizáciu zdrojov demografických údajov (od matrik po konkrétne orgány Ministerstva vnútra SR), opis zisťovania údajov a vo viacerých prípadoch ukážku konkrétneho formulára (napr. v prípade štátnych štatistických hlásení radu OBYV – úradné hlásenia o základných demografických udalostiach ako narodenie, smrť, uzavretie manželstva, rozvod, sťahovanie) či zoznam zisťovaných položiek (v cenзовých výskumoch). Autor vo svojej knihe uvádza minimum výpočtových vzorcov, uprednostnil radšej opis spôsobu výpočtu, aby čitateľovi vysvetlil, čo všetko vplýva na výsledné číslo v tabuľke. Neobišiel pritom ani charakteristiku grafických zobrazení, pričom osobitnú pozornosť venoval tzv. vekovým pyramídami a ich dôslednému porovnaniu a vysvetleniu.

Brezák veľmi osviežujúco a prítiažlivo dopĺňa výklad základných pojmov a metodiky ich výpočtu tým, že *predstavuje dôležité demografické údaje*, ktoré charakterizujú súčasnú slovenskú spoločnosť a ovplyvňujú viaceré makrospoločenské procesy. Čitateľovi tak zároveň sprostredkováva základné poznatky o stave demografických charakteristík slovenskej spoločnosti, často vo viac či menej dlhodobom časovom horizonte ich vývoja. Cenným zdrojom poznatkov sú napr. farebné kartodiagramy rozloženia základných demografických znakov v regiónoch Slovenska. Údaje o stave a štruktúre obyvateľstva navyše dáva Brezák do súvisu s konkrétnymi problémami spoločenskej praxe, čím núti čitateľa vidieť tieto údaje komplexne a neredukovať ich len do číselného vyjadrenia. Povrchného čitateľa určite zaskočia „kontrolné otázky a úlohy“, ktoré sa nachádzajú na konci každej kapitoly a vôbec nie sú banálnou rekapituláciou definícií a poučiek. Práve naopak, na niektoré z nich odpoveď v knihe jednoducho nenájde...

Ako štvrté pozitívum by sme vyzdvihli *interpretáciu demografických faktov* predovšetkým z hľadiska porovnání s inými krajinami (najmä Európy a strednej Európy) a z hľadiska prognóz budúceho vývoja slovenskej spoločnosti. Autor čitateľa oboznamuje napr. s podstatou prvej a druhej demografickej revolúcie, sociálnymi dôsledkami zmien v stave obyvateľstva, novými vzormi rodinného správania, rôznorodosťou javov migrácie. Osobitnú zmienku si zaslúžia autorove postrehy v údajoch o sociálno-kultúrnej štruktúre obyvateľstva SR – konkrétne v znakoch národnosti, jazyk a náboženstvo, pričom podčiarkuje javy, ktorých vysvetlenie si vyžaduje ďalší výskum, hlavne historický a sociologický.

Na záver by sme vyzdvihli *historické zarámčovanie* celého autorovho výkladu. Práve ono dáva knihe črty príbehu a umožňuje čitateľovi precítiť víťazstvá i strasti hlavného hrdinu – demografie. Historický rámec nepozostáva štandardne z ťažiskových novovekých demografických teórií, ale opiera sa o poznatky o demografickom myslení a zisťovaní už od staroveku. Vhodne ho dopĺňa dlhodobý prehľad vývoja stavu obyvateľstva sveta, Európy a Slovenska. Vzhľadom na zameranie a rozsah knihy je síce historický prehľad podstatne stručnejší, než si vyžaduje fabulárne prebudená zvedavosť čitateľa, je však obsahovo nahustený a podobne ako v prípade iných zložitejších problémov, o ktorých je v texte zmienka, autor odporúča čitateľovi siahnuť po konkrétnych problémovo špecializovaných dielach. V publikácii s názvom *Úvod...* čitateľa určite poteší zistenie, že demografia má svoje dejiny nielen vo svete, ale aj na Slovensku, a to dokonca dlhšie ako niekoľko desaťročí. Autor ďalej pokračuje v konštruovaní historického rámca v oblasti vývoja zisťovaní konkrétnych demografických znakov, v oblasti dlhodobého vývoja znakov a končí v oblasti demografických prognóz.

Pre doplnenie predstavy o obsahovej štruktúre knihy uvádzame názvy desiatich, vnútorne veľmi bohato členených kapitol: 1. Obyvateľstvo ako predmet záujmu; 2. Historický vývoj demografie; 3. Demografické skúmanie; 4. Zdroje údajov; 5. Generácie, pokolenia, životný cyklus; 6. Stav a štruktúra obyvateľstva; 7. Vybraté podmienky reprodukcie obyvateľstva; 8. Populačné procesy; 9. Prístupy k demografickému modelovaniu a projekciám; 10. Hľadanie súvislostí a potreba populačnej politiky.

Viacvrstvovým poňatím obsahu autor splnil svoj cieľ osloviť širší okruh čitateľov. Možno pritom predpokladať, že odborne menej zdatní čitatelia budú mať isté ťažkosti s pochopením náročnejších častí textu a naopak, odborne pripravení čitatelia sa zamerajú zrejme na tie časti textu, v ktorých autor poukazuje na zaujímavosti v slovenských demografických údajoch a venuje sa nástojčivým problémom súčasnosti. Pre obe kategórie čitateľov však bude *Úvod do štúdia demografie* pravdepodobne knihou, po ktorej siahnu z času na čas znovu.

Mária Suríková